

בין אשמה להשלמה בחוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה

איל זק ועדיטל בן-ארי

רקע: הומואים דתיים הנשואים לאישה חיים במציאות קונפליקטואלית המובנית על רקע הסתירה שבין אמונתם הדתית וחיי נישואיהם לבין משיכתם הרגשית והמינית לבני מינם.

מטרת המחקר הייתה לתאר ולבחון בפעם הראשונה את חוויית חייהם ודרכי התמודדותם של הומואים דתיים הנשואים לאישה והחיים בישראל.

שיטת המחקר: מחקר איכותני זה מבוסס על ניתוח פנומנולוגי של עשרים ראיונות-עומק אשר נערכו עם גברים יהודים, המגדירים עצמם דתיים, הומואים, נשואים לאישה וחיים בישראל.

ממצאים עיקריים: ניתוח הממצאים חשף שלוש תימות מרכזיות: תחושה של מחויבות חברתית לשאת אישה, מציאות חיים המאופיינת בדואליות, וחוויית חיים רבת פנים הנעה בין רגשי אשמה ובושה לבין תחושות של פיוס והשלמה.

מסקנות המחקר: ממצאי המחקר מעידים כי רבים מהגברים מתקשים לנהל את חייהם בצל הסתרתה של משיכתם המינית לבני מינם, ואילו אחרים מצליחים למצוא ערך ומשמעות רבים יותר במסגרת השייכות החברתית והמשפחתית מאשר בעיצוב חייהם על פי נטייתם ההומוסקסואלית. כפועל יוצא נמצא כי תהליך "היציאה מהארון" אינו תורם בהכרח לרווחתם הנפשית של להט"בים, ואינו מהווה ערובה תמידית לחוויית חיים מספקת ואותנטית.

השלכות לפרקטיקה ולהתערבות: השלכות המחקר בהיבט החברתי מצביעות על הצורך לקדם את הקריאה לסובלנות ולקבלה של להט"בים בחברה הדתית-אורתודוקסית. ברמה הפרטנית מדגישים ממצאיו את החשיבות שבעמדתו הניטרלית של המטפל, המבוססת על הכרתו במשמעות הרקע החברתי והדתי עבור מטופלים אלה.

מילות מפתח: הומואים דתיים, נטייה מינית, דת, נישואי נטייה מעורבת, מחקר איכותני

המחברים מבקשים להודות לשופטי המאמר על תרומתם החשובה לשיפורו.

התקבל במערכת: 7.2016; אושר לפרסום: 7.2017; נוסח סופי: 4.2018.

מבוא

המאמר הנוכחי עוסק בחוויית חייהם של גברים הומואים¹ דתיים הנשואים לאישה הטרוסקסואלית. עניינו של המחקר עולה על רקע המצוקה הנפשית הרבה שחווים להט"בים דתיים רבים בשל הקונפליקט התוך-נפשי שבין אמונתם הדתית לנטייתם המינית ומפאת היותם מיעוט חסר הכרה ותמיכה בקהילתם הדתית (קורן, 2001, 2003; Rodriguez, 2010; Subhi & Geelan, 2012). מצוקה זו מעמיקה עוד יותר עם נישואיהם של גברים אלה לאישה, והמחויבויות ההלכתיות והחברתיות הנלוות לכך (Kissil & Itzhaky, 2015). בבסיס הקונפליקט עומדת שלילתה של האמונה הדתית האורתודוקסית את הנטייה ההומוסקסואלית; אולם הבניית ההומוסקסואליות כתופעה שלילית אינה אופיינית אך ורק לחברה הדתית, והיא מזוהה עם ייצוגים הומופוביים הקיימים גם בחברה הישראלית-חילונית (קפלן, 1999; שילה, פזמוני-לוי, קמה, לביא ופנחסי, 2006; Weishut, 2000; European Social Survey, 2012). עם זאת, לרמת הדתיות השפעה ניכרת על התחזקותם של ייצוגים אלה, והם מתבטאים בחוסר סובלנות כלפי הנטייה והזהות ההומו-לסבית (Herek & Capitano, 1996; Higgins, 2004).

התורה אוסרת במפורש על משכב זכר (ויקרא, יח, כב; כ, יג). על בסיס זה נחלקת ההשקפה ההלכתית בעניין ההומוסקסואליות לשתי מגמות עיקריות; מחד גיסא עולה תפיסה המתמקדת אך ורק במעשה. תפיסה זו מופיעה בתנ"ך ובתלמוד, והיא אופיינית לתרבויות העת העתיקה כמו יוון ורומי (טריגר, 2014). מאידך גיסא, נחשפת התפיסה הרחבה יותר המזוהה עם השיח ההלכתי של ימינו, והעוסקת במהותה של "האישיות ההומוסקסואלית". שיח זה מתבטא בשלל דעות ועמדות המשקפות את מגוון הזרמים המרכזיים ביהדות האורתודוקסית של ימינו (זק, 2016; שבידל, 2006), החל מהתעלמות מוחלטת של המחנה החרדי וסירובו לעסוק בנושא (Zalberg & Zalberg, 2012), המשך בהתייחסותו של חלק מהמחנה הציוני-דתי ההומוסקסואליות כאל ביטוי של "יצר הרע" (לוביץ, 2001) וכבחירה הנתונה לשינוי, ועד לעמדה המתונה יותר, מבית מדרשם של רבני צוהר ורבני בית הלל, היוצאת כנגד הדרתם של ההומואים, מתוקף ההכרה במצבים שבהם הנטייה אינה הפיכה. אולם גם קבלה זו מותנית באי מתן לגיטימציה לזהותם החד-מינית כנורמטיבית (לוביץ, 2001א, 2010; שרלו, 2009).

מחויבותה הטוטלית של החברה הדתית-אורתודוקסית לקיים את ההלכה ואת

1 לאורך המאמר ננקט השימוש במונח זה במקום במונח "הומוסקסואלים" בהתאם לתרגום העברי למהדורה האחרונה של כללי APA לכתיבה מדעית העוסקת בלהט"ב <http://www.gendersite.org.il/wp-content/uploads/2016/12/%D7%94%D7%A4%D7%97%D7%AA%D7%AA%D7%94%D7%98%D7%99%D7%94%D7%91%D7%9B%D7%AA%D7%99D7%91%D7%94.pdf>

בין אשמה להשלמה בחוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה

תרי"ג המצוות, תפיסותיה השמרניות, הבחנתה הבינארית בין תפקידי המגדר, ההגמוניה של הממסד הרבני הפטריארכלי ואופייה הקולקטיביסטי של חברה זו (בעיקר החרדית), מעצבים יחד את אופני התייחסותה אל הנטייה ההומוסקסואלית. יחס זה מתבטא במיוחד בתהליכי האחרה והדרה כלפי גברים המאמצים לעצמם זהות גברית אלטרנטיבית. זהות כזו נתפסת כאיום על הזהות ההגמונית וכמערערת על תוכניתו של האל (גרינברג, 2013; טריגר, 2014).

המחקר הנוכחי הינו הראשון מסוגו בפותחו צוהר אל עולמם המורכב של הומואים דתיים הנשואים לאישה והחיים בישראל. התמקדותו של המחקר באוכלוסייה זו נובעת מעוצמת הקונפליקט שבין אמונתם הדתית, השתייכותם לחברה האורתודוקסית והמסגרת המחייבת של נישואיהם לאישה, לבין משיכתם המינית האינהרנטית לבני מינם. מתוך כך ביקש המחקר להבין את השפעתו של ההקשר החברתי והתרבותי על עיצוב חווייתו הסובייקטיבית של הפרט.

הומוסקסואליות — בין נטייה לזהות

הנטייה ההומוסקסואלית מוגדרת כמשיכה רגשית, רומנטית או מינית (בלעדית או עיקרית) לבני אותו המין (American Psychological Association [APA], 2008). בעשורים האחרונים מתבססת ההנחה כי הנטייה המינית היא ביולוגית במהותה, בעלת היבטים אוניברסליים (Blanchard, Cantor, Bogaert, Breedlove, & Ellis, 2006; Mustanski et al., 2005), אינה ניתנת לבחירה וכנראה גם לא לשינוי (American Psychological Association, 2009; Frankowski & the American Academy of Pediatrics Committee on Adolescence, 2004; US Surgeon General, 2001). יש להבחין בין הנטייה המינית לבין זהות הנטייה המינית (sexual orientation identity). זהות הנטייה המינית מוגדרת כאופן שבו האדם מזהה את נטייתו המינית ותופס את השתייכותו החברתית. בניגוד לטבעה האינהרנטי של הנטייה המינית, מובנית זהות הנטייה המינית על בסיס יחסי הגומלין שבין הפרט לחברה, ועל כן גם נתונה לבחירה ולשינוי (American Psychological Association, 2009). בהקשר זה יש גם להבחין בין המושג "גברים המקיימים יחסי מין עם גברים" כאקט התנהגותי בלבד הכולל גם הטרוסקסואלים (התנהגות המוכרת למשל בבתי כלא) לבין התייחסות לנטייה ההומוסקסואלית כבעלת היבטים רחבים יותר בחייו של האדם (הקשורים לרגשות, לתחושות, לתפיסת העצמי ועוד).

גיבושה של הזהות ההומוסקסואלית נפרס על פני תהליך מורכב וייחודי המתחיל בדרך כלל בגיל הילדות וכולל כמה שלבים מובחנים (Cass, 1979, 1996; Fassinger, 1997; Miller, 1997; Troiden, 1989). במרבית המודלים נכללים השלבים הבאים (Rowen & Malcolm, 2002): (א) הכרתו של הפרט במשיכתו החד-מינית וקבלה

גוברת של ה"הומוסקסואליות" כתיאור עצמי; (ב) פיתוחן של עמדות חיוביות כלפי זהות זו; (ג) חיזוקם של היחסים הבין-אישיים והחברתיים עם הומואים; (ד) רצון גובר לחשוף את הנטייה המינית בפומבי; (ה) שילובה של הזהות ההומוסקסואלית עם כלל היבטי העצמי.

להט"בים רבים הבאים מרקע חברתי שמרני, מתקשים לחשוף את נטייתם המינית ו"לצאת מהארון". אי-סובלנותה של סביבתם לנטייתם המינית השונה מעורר ברבים מהם תחושות של מצוקה ופחד (Ben-Ari, 1995; Itzhaky & Kissil, 2015; Meyer, 2003). מסיבה זו טוענים פסינגר ומילר (Fassinger & Miller, 1997) כי הזהות המינית האינדיווידואלית (individual sexual identity) מובחנת מזהות השייכות הקבוצתית של האדם (group membership identity) ועל כן אי-חשיפתה של המשיכה המינית ההומוסקסואלית בפומבי אינו מעיד בהכרח על עיכוב או כשל בהתפתחותה של הזהות המינית האישית. הבחנה חשובה זו בין האופן שבו מגדיר הפרט את זהותו המינית בפני עצמו לבין האופן שבו הוא מגדיר ומזהה עצמו בפני החברה, תעלה שוב במסגרת הדיון בממצאי המחקר.

התמודדותם של הומואים דתיים — "אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי"

הומואים ולסביות דתיים רבים, החשים כי נטייתם המינית בלתי ניתנת לבחירה ולשינוי, חווים קונפליקט זהות עמוק לנוכח תפיסתה השלילית בחברה הדתית. קונפליקט זה מועצם בשל התמודדותם עם זהות שולית כפולה: כמיעוט הומו-לסבי בחברה הדתית וכמיעוט דתי בקהילה הלהט"בית (קורן, 2001, 2003). העדרם של מקורות תמיכה, כהכרה וקבלה, מצד הקהילה הדתית ומצד הקהילה הלהט"בית, נמצאו במחקרם של שילה, יוסף וסויה (Shilo, Yossef, & Savaya, 2016) כגורם משמעותי המשפיע על מצוקתם הנפשית. בצר להם נוקטים הומואים דתיים רבים אחת מארבע דרכי התמודדות לצורך מתן מענה לסתירה שבין זהויותיהם השונות (Ganzevoort, van der Laan, & Olsman, 2011; Rodriguez & Quелlette, 2000; Schnoor, 2006): (א) בחירה בסגנון החיים הדתי ודיכוייה של הנטייה והזהות ההומוסקסואלית; (ב) יציאה מהארון וגיבושה של הזהות המינית ההומוסקסואלית תוך זניחת האמונה והשייכות הדתית; (ג) שמירה על שתי הזהויות תוך מידור ופיצול ביניהן ("חיים כפולים" תוך ניידות מתמדת בין זהות אחת לאחרת); (ד) שילוב ומיזוג בין שתי הזהויות לכדי סיפור חיים אחד ואינטגרטיבי (בבחינת "אני הומו ודתי").

עבור הומואים רבים החיים במסגרת החברה האורתודוקסית, ההכרה בנטייתם ובזהותם המינית אינה אפשרית. הדגש המושם בחברה זו על קונפורמיזם לדרכה ולערכיה של הקהילה, אינו מאפשר את החצנתם של היבטים אינדיווידואליים הסותרים נורמות וערכים אלו (Coyle & Rafalin, 2001; Mark, 2008). כתגובה לכך ומתוך רצון

בין אשמה להשלמה בחוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה

להסתיר את שונותם, נושאים גברים אלו אישה. בכך, כופים על עצמם רבים מהם חיים של חשאינות, הסתרה ולעיתים אף בדידות רבה, מחשש פן נטייתם ההומוסקסואלית תיחשף וקלונם יתגלה לעיני כול.

גברים הומואים הנושאים אישה

גברים הומואים הנושאים אישה הטרוסקסואלית אינם תופעה יוצאת דופן. מחקרים שנערכו בארצות-הברית, הולנד, דנמרק ומערב גרמניה, מעידים כי 20% מכלל הגברים ההומואים היו נושאים לאישה לפחות פעם אחת (Ross, 1983). בנוסף, מוערך כי בארצות-הברית עד כשני מיליון הומואים, לסביות או ביסקסואלים נשואין או היו נשואים בעבר להטרוסקסואלים (Buxton, 2001). גורמי השפעה חברתיים רבים מניעים הומואים להינשא לאישה, בראשם שני סוגי מניעים עיקריים: "נישואים כפתרון" – המערכים החלטה יזומה ומודעת של ניסיונות להסתתר, להכחיש, "להחלים" או לפצות על הנטייה ההומוסקסואלית בפני הסביבה והעצמי; ו"שמרנות של תפקידי המגדר" – המבטאת את תחושת מחויבותם של גברים אלה לחברות ההטרוסקסיסטית, שהם מזדהים עימה. חלקם אף אינם ערים בזמן נישואיהם למשיכתם ההומוסקסואלית (Ortiz & Scott, 1994).

נישואין מעורבים בין גבר הומו לאישה הטרוסקסואלית מובחנים לרוב בין נישואין שבהם האישה מודעת לנטייתו המינית של בן-זוגה לבין נישואין שבהם אינה מודעת. עם זאת, לרוב אין מדובר בהבחנה דיכוטומית קבועה אלא במצב דינמי אשר נחשף בהדרגה עם הזמן (Adler & Ben-Ari, 2017; Ben-Ari & Adler, 2010). בשל חששות עמוקים ותחושות של אשמה ובושה רק שיעור קטן מהגברים בוחר לחשוף את משיכתו המינית לבני מינו לפני נישואיו או במהלכם (Buxton, 1994). נמצא כי פחות משליש מהמשתתפים את כלתם טרם נישואיהם, נשאים נשואים יותר משלוש שנים (Buxton, 2006). במקום זאת, מעדיפים רובם להימנע מחשיפה ומבכרים להשתמש בפרקטיקות של חשאינות והסתרה המאפשרות להם לפצל בין מציאות חייהם ההטרוסקסואלית לבין עולמם ההומוסקסואלי (Ben-Ari & Adler, 2010). כך הם מצליחים לשמור על יציבות נישואיהם לאורך זמן (Adler & Ben-Ari, 2017, 2018).

לאור מציאות חייהם המורכבת של הומואים הנשואים לאישה, הנסמכת פעמים רבות על פרקטיקות של הסתרה וסודיות, עולה ומתחדדת שאלת מצבם ודרכי התמודדותם של אלו מהם המחויבים לערכי המוסר והאמת במסגרת אמונתם הדתית. במחקר איכותני שבחן את חווייתם של גברים יהודים דתיים-אורתודוקסים הומואים, הנשואים לאישה והגרים בצפון אמריקה, מצאו קיסיל ויצחקי (Kissil & Itzhaky, 2015) כי לקהילה האורתודוקסית תפקיד מרכזי בהחלטתם של גברים אלה להינשא ולא להתגרש. עבור רבים מהגברים מהווים נישואיהם אמצעי

להסתרת נטייתם המינית ולמיצוב מעמדם הנורמטיבי בקהילה. תפיסת נישואיהם היא פרגמטית והם חווים את יחסי הזוגיות עם האישה כמשימה תכליתית ואף כעול. כפועל יוצא חווים גברים אלה מצוקה נפשית רבה.

מתוך הכרה בחשיבותו של ההקשר החברתי בעיצוב הקונפליקט השולט בחייהם ביקש המחקר הנוכחי לתאר ולבחון את קולותיהם של גברים אלה החיים בישראל. הכרת תפיסת עולמם ודרכי התמודדותם תאפשר להרחיב את הידע בנושא זה ולפתח דרכי התערבות טיפוליות המתאימות יותר לצרכיהם המיוחדים.

שיטת המחקר

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון ולתאר את חוויית חייהם (lived experience) של גברים הומואים דתיים, הנשואים (או שהיו נשואים) לאישה, ולנתח את דרכי התמודדותם עם מציאות חייהם הקונפליקטואלית. לשם כך נבחרה פרדיגמת המחקר האיכותנית המתמקדת בחקירת תופעות אנושיות מתוך גישה פרשנית ונטורליסטית השואפת לתארן, לפרשן ולנתחן במצבן הטבעי ועל פי המשמעות החווייתית המוענקת להן (Creswell, 1998; Denzin & Lincoln, 2000). שיטת מחקר זו אינה מתיימרת לגלות את המציאות כאמת אובייקטיבית ומוחלטת, אלא שואפת לחקור פרשנויות מגוונות של אותה המציאות מתוך נקודת השקפה הוליסטית, תוך תיאורם והסברם של הדברים על ריבוי פניהם ומורכבותם (צבר-בן-יהושע, 2001). מתוקף עניינו של המחקר במשמעותה של החוויה הסובייקטיבית של משתתפיו, שימשה הגישה הפנומנולוגית מסגרת מתודולוגית לצורך איתור, פירוש וניתוח הנתונים. מסגרת זו מתמקדת בחקר המהות של התופעות והאירועים כפי שחוו המשתתפים, ומציעה חיפוש אחר המשמעות המרכזית היסודית של החוויה האנושית (Schwandt, 1994; Willis, 1991).

משתתפי המחקר ודגימתם

לצורך המחקר נבחרה דגימת הקריטריון הדורשת כי כל המקרים הנחקרים יענו על כמה קריטריונים ידועים מראש המאפיינים את האוכלוסייה שבמוקד המחקר (Miles & Huberman, 1994; Patton, 1990). אלה הקריטריונים אשר הנחו את בחירת המשתתפים במחקר הנוכחי: גברים ישראלים, יהודים, המגדירים עצמם דתיים-אורתודוקסים (מחויבים לתרי"ג המצוות – שלג, 2000), המגדירים עצמם כהומואים (כהגדרת ה-APA, 2008), והנשואים (או היו נשואים) לאישה. בהתאם למגמת המחקר האיכותני לספק מבט עשיר ומגוון על התופעה הנחקרת, תוכננה הדגימה כך שהמשתתפים יאופיינו בקשת רחבה של נתוני רקע בעלי שונות מרבית: טווח גיל, מצב חברתי-כלכלי, רמות שונות של דתיות אורתודוקסית (דתית-ציונית וחרדית), אזור

בין אשמה להשלמה בחוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה

גיאוגרפי וגודל משפחה. מסיבה זו נכללו גם מרואיינים שהיו נשואים לאישה בעבר, היכולים להעשיר את המחקר במבט רטרוספקטיבי.

הומואים דתיים הנשואים לאישה הם אוכלוסייה אשר מעצם מהותו של הקונפליקט בחייהם בוחרת להסתתר ולא להיחשף. מסיבה זו הושקע מאמץ רב הן בניסיונות לגייסם והן בהסתרת זהותם ושמירת פרטיותם. גיוס משתתפי המחקר התנהל בכמה כיוונים: (א) שיתוף פעולה עם ארגוני הומואים דתיים ובראשם ארגון הו"ד ומנהלו הרב רון יוסף; (ב) איתור משתתפים פוטנציאלים דרך אתרי האינטרנט והפורומים להיכרויות של קהילת להט"ב, כדוגמת אתר ה"אטרף דייטינג"; (ג) שיטת "כדור השלג" (Patton, 1990).

הראיונות נערכו בין השנים 2011-2013. המחקר הוצג לפני משתתפים פוטנציאליים כעוסק בנושא "הומואים דתיים הנשואים לאישה" כדי לשמוע ולהבין את חוויית חייהם. בהמשך הוסבר כי מדובר בראיון עומק שנערך במקום דיסקרטי, תוך הבטחה לשמירת סודיות זהותו של המרואיין ותכני הראיון כמתחייב מאתיקת המחקר האקדמי. בתחילת כל ראיון קיבל המשתתף דף מידע למרואיין המפרט מידע זה, והמרואיין חתם על כתב הסכמה מדעת להשתתפות במחקר. כל הראיונות נערכו בארבע עיניים במקום שקט אשר סוכם מראש בין המרואיין למרואיין. הראיונות נמשכו בין שעה וחצי לשעתיים. את כל הראיונות ביצע החוקר. הראיונות הוקלטו ותומללו במלואם בהסכמת המרואיינים. בנוסף, נאספו בתחילת הראיון נתונים דמוגרפיים רלוונטיים, כרמת הדתיות, הגדרה עצמית של הנטייה מינית, מצב משפחתי, גיל, משך הנישואין, מספר הילדים, ארץ לידה, שנות לימוד, האם האישה יודעת או לא על הנטייה המינית, ועוד. המחקר קיבל את אישור ועדת האתיקה של הפקולטה למדעי הרווחה והבריאות באוניברסיטת חיפה.

במסורת המחקר האיכותני, גודלה של הדגימה אינו נקבע מראש אלא עשוי להשתנות במהלך המחקר. תהליך איסוף הנתונים מסתיים כאשר החוקר מגיע לשלב הרוויה הנושאת (Strauss, 1987). על פי קריטריון זה אותרו והשתתפו במחקר 20 גברים העונים על הקריטריונים הנדרשים: 16 היו נשואים בזמן הראיון ו-4 היו גרושים. מתוך 16 הנשואים – 9 לא שיתפו מעולם את רעייתם בנטייתם המינית, ו-7 טענו, במידה משתנה של ודאות, כי הרעיה יודעת. המשתתפים היו בני 25-50. בהיבט הדתי: 16 זיהו עצמם כדתיים-לאומיים ו-4 כחרדים. גיל הנישואין הממוצע של הגבר הוא 25, וממוצע משך שנות הנישואין הוא 12. כל המשתתפים הגדירו עצמם כנמשכים רגשית ומינית באופן עיקרי או בלעדי לגברים.

כלי המחקר ואיסוף הנתונים

הנתונים במחקר נאספו באמצעות ראיונות עומק מובנים-למחצה. כלי מחקר זה הוא פתוח וגמיש, ומספק למרואיינים מסגרת לתיאור התנסויותיהם, חווייתיהם והמשמעויות

שהם מעניקים לתופעה הנחקרת, כפי שהן באות לידי ביטוי בשפתם (Flick, 1998; Mason, 1996; Patton, 1990; Seidman, 1991). כלי זה מאפשר למראיין להתמקד בכמה נושאים כלליים תוך מתן חופש יחסי להמשך החקירה במידת הצורך עד להשגת בהירות מספקת של הנושא הנחקר (Berg, 1995). השאלות בראיון העומק הן שאלות פתוחות (open ended) המאפשרות למרואיין לענות כרצונו ובאופן חופשי, מבלי שיוגדרו לו קטגוריות לתשובה או להמשגה. בכך מממשות שאלות כאלה את מטרתו של הריאיון האיכותני המבקש ללמוד על חווייתו הייחודית של המרואיין (Patton, 1980).

במחקר הנוכחי נעשה שימוש במדריך ריאיון שכלל את תחומי התוכן העיקריים אשר נגזרו משאלות המחקר ונוסחו לכמה שאלות פתוחות (Creswell, 1998). תחומי תוכן אלה התייחסו לכמה מוקדי עניין: תפיסתו והגדרתו העצמית של המרואיין (לדוגמה: "כיצד אתה מגדיר את עצמך?" ו"כיצד אתה חש ביחס לזה?"), תפיסתו והתייחסותו של המרואיין להיותו הומו דתי ונשוי (לדוגמה: "מה זה אומר בשבילך להיות הומו, דתי ונשוי?", ו"כיצד אתה מתמודד עם זה?"), תפיסתו והתייחסותו של המרואיין לרעייתו ולמשפחתו (לדוגמה: "כיצד אתה מרגיש ביחס לאשתך?"), תפיסתו והתייחסותו של המרואיין לדת ולהלכה (לדוגמה: "מה אתה מרגיש לגבי יחסה של ההלכה לכך שאתה הומו ונשוי?"), ותפיסתו והתייחסותו של המרואיין להסתרה ולסודיות שבחייו (לדוגמה: מהי המשמעות עבורך לחיות בלי לשתף את הקרובים אליך במה שאתה באמת מרגיש?).

את כל הראיונות ערך וניתח המחקר הראשון, אשר על אף היותו חילוני ובעל עמדות ליברליות, בקי באורחות חייה של החברה הדתית והחרדית ובסייגים ההלכתיים והחברתיים בנושא הנדון, מתוקף עבודתו עימה בעשר השנים האחרונות והתמחותו בתחום זה. אנו מניחים כי עמדה זו של insider / outsider אפשרה למרואיינים להרגיש, מצד אחד, כי החוקר מבין לליבם, ומצד שני, מאחר שאינו חלק מקהילתם, לחוש משוחררים יותר בדבריהם. בנוסף, נראה כי לעובדה שמדובר בחוקר גבר הייתה השפעה חיובית על יכולתם של המרואיינים לשתף גם בחוויותיהם האינטימיות ביותר, זאת מאחר שבחברה הדתית, ובעיקר החרדית, נשמרת בקפדנות ההבחנה המגדרית, ושיח אינטימי בין גבר לאישה שאינם נשואים אינו מקובל.

ניתוח הממצאים

הממצאים נותחו במחקר הנוכחי ניתוח נושאי (thematic analysis) (שקדי, 2003). תכליתו של תהליך זה בעבודת סידור, פירוק והרכבה מחודשת של מכלול המידע שנאסף עד לפיתוחו של מודל תיאורטי (שקדי, 2003; Patton, 1990). בהתאם לכך, לאחר איסוף המידע ושכתוב הראיונות, נקרא החומר כמה פעמים כדי להעריך את הפוטנציאל הטמון

בין אשמה להשלמה בחוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה

בו (Agar, 1980). בהמשך נותח הטקסט באמצעות "קידוד פתוח" (open coding) (Strauss & Corbin, 1990) ובסיוע תוכנת ATLAS.TI לעיבוד נתונים איכותניים. לאחר מכן מופו הקטגוריות המרכזיות והקשרים ביניהן בניתוח בין הראיונות השונים (cross-case analysis), ולבסוף פותח מודל תיאורטי להסבר הקשרים בין הקטגוריות השונות והמושגים הנחקרים.

לחיצוק אמינות המחקר (trustworthiness) ולהגברת מידת המהימנות והתוקף שבו, התבסס המחקר הנוכחי על מתודות תיאורטיות של איסוף, עיבוד וניתוח הנתונים, ואומצו אמצעים ושיטות הכוללים שקיפות הליכי המחקר, ניהול יומן מחקר, שימוש בצטיטות רבות, ביקורת עמיתים וניהול מאגר הנתונים.

ממצאים

בשלב ניתוח הממצאים עלו והתגבשו שלוש תימות מרכזיות המאפיינות את חוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה: (1) תחושת המחויבות החברתית לנישואין כגורם העיקרי שעיצב את דרכם של גברים אלה; (2) חוויית חייהם הדואלית ומשמעותה במציאות חיים, המעוצבת על בסיס המתח בין משיכתם המינית לבני מינם לבין אמונתם הדתית וחיי נישואיהם לאישה; (3) מנעד הקולות שעלו מתוך הראיונות, בין אלו החווים — על רקע הדואליות בחייהם — רגשי אשם ובושה כבדים, לבין אלו החשים תחושה של השלמה ואופטימיות.

"בחברה הדתית יש רק דרך אחת" — הבניית המחויבות לנישואין

המחויבות לשאת אישה עלתה כמוטיב חוזר ונשנה בדברי כל המרואיינים. בחינת הסיבות והגורמים לתחושה זו זיהתה שני תהליכי השפעה עיקריים. ההסבר הראשון זוהה כתהליכי הזדהות והפנמה עם ערכי הדת והקהילה ונמצא כגורם לבחירתם הרצונית של גברים אלה לשאת אישה. הסבר זה עלה בדבריו של אילן, חרדי-לאומי, בן 36, נשוי ואב לחמישה (שמות כל המרואיינים שונו לצורך שמירה על זהותם):

אני חושב שהיהדות, התורה היהודית, כן רואה בחיי משפחה... איש, אישה, ילדים — כמבנה האידיאלי... בטוח אתה מכיר את המדרשים על "זכר ונקבה בראם", איש ואישה... זאת אומרת שהשלמות שלי כזכר צריכה לבוא על ידי אישה, על ידי חיבור לאישה. בגלל זה, זה גם הכוח היצרני בעולם, הכוח שמאפשר הולדה. לכן אני חושב שהעמדה של היהדות, לאו דווקא ההלכה אלא היהדות, כן מאוד ברורה בעניין הזה של נגד יחסים חד-מיניים ובעד קן משפחתי. אני מאמין לזה... פה יש לי הזדהות נפשית מאוד חזקה עם ההלכה.

הפנמתם של הערכים הדתיים מבססת את ההכרה בחשיבותה של ברית הנישואין בין גבר לאישה הן למען הגשמתו העצמית של הפרט והן למען כינונה של החברה. בהתאם לכך, אמונים תהליכי ההזדהות וההפנמה גם על הטמעת תחושת השייכות של הפרט לקהילה ואחריותו לדרכה ולחזונה, כפי שמסביר זאת אלעד, דתי-לאומי, בן 25, נשוי ואב לילדה:

לא היה לי ספק שאני אתחתן ואקים בית, בשום שלב. קודם כול ברור לי שזה בא מהעולם שממנו אני בא, הדתי כאילו. כי בעיניי זו התכלית. בשביל זה אני פה בעולם... מבחינתי זאת הדרך וזהו. כלומר, אין אופציה אחרת. [...] אני מניח שאם אתה גדל בעולם... בתור חילוני הייתי חושב אחרת [...] זה קצת כמו לעשות ברית מילה. להקים תא משפחתי בעם ישראל זה משהו שקושר אותך לעם ברמה... ברמת האחריות כאילו, ברמת ה... להביא ילדים, להמשיך את המורשת של העם הזה, את ההיסטוריה, את כל הסיפור שלנו בעולם. [...] אתה לא לבד בעולם, אתה לא לבד ויש לך אחריות... כלפי העם... כלפי עם ישראל. [...] להתחתן בלי להביא ילדים לעולם בעיניי זה כזה... אתה מבין? חלק מלהתחתן זה להביא ילדים. זה חשוב.

בהתגייסותו למען חזונה של הקהילה בוחר אלעד במימוש עצמי המובנה על בסיסן של נורמות חברתיות וערכים דתיים. להשקפה זו הרואה במוסד הנישואין ובהקמתו של "בית נאמן בישראל" יעדים למימוש והגשמה עצמיים, היו שותפים מרואיינים נוספים והם השתמשו בתיאורים כגון: "הייעוד שלי" "הדבר הנכון לעשות", "האידיאל" ו"המהות שלי". בנוסף, עבור הומואים דתיים רבים היוו הנישואין והקמת המשפחה פלטפורמה להשגתה של מוביליות חברתית, לביסוסה של הזהות המגדרית ולרכישתו של מעמד קהילתי.

הגורם השני המעצב את מחויבותם של הומואים דתיים להינשא לאישה זוהה בתהליכים חברתיים הכופים על הפרט קונפורמיזם וצייתנות. נמצא שתהליכים אלו מובילים להחלטתם המאולצת של גברים אלה להינשא, כפי שמסביר ערן, דתי-לאומי, בן 40, גרוש ואב לארבעה:

החברה הדתית מאוד ברורה בדרישות שלה מאנשים, מה אנשים צריכים לעשות ואיזו דרך הם צריכים לבחור. [...] ראיתי גם הרבה אנשים לא דתיים שהגיבו אותו הדבר בדרישות של החברה שלהם, אבל זה חזק יותר בחברה הדתית. אני מניח שזה עוד יותר חזק בחברה החרדית. מאוד ברור מה צריך לעשות ומהן הסנקציות כלפי מי שלא עושה זאת.

גם יקיר, חרדי, בן 32, נשוי ואב לשלושה, מתאר את השפעתו של הלחץ החברתי שהוביל אותו להינשא:

מה שהצעיד אותי להתחתן או הכריח אותי להתחתן זה ה"כזה ראה וקדש"...

בין אשמה להשלמה בחוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה

שחייבים להתחתן ואין מקום לרגשות אחרים. זה בא מהחברה. "כזה ראה וקדש" אגרסיבי חברתי. זאת אומרת, יש פה היטל של פחד שלא יכולתי לעמוד מולו, גם אם לא האמנתי בו במאת האחוזים. אני ידעתי שאלה יהיו נישואין קשים מאוד ויידרשו ממני כוחות רבים, לא ראיתי ולא אזרתי אומץ ללכת בדרך אחרת גם אז. [...] החברה הדתית נוטה לחשוב שכל אחד חייב להתחתן ולקיים את הצו "פרו ורבו", לא משנה מה יהיה טיב הבית אותו הוא בונה, האם זה יהיה הרבה אהבה או שנאה, האם הילדים יסבלו או לא יסבלו...

בנוסף למנגנוני הלחץ החברתי התובעים קונפורמיזם וציותנות, קיימים גם אמצעי אכיפה וסנקציה. החשש מפני קלון חברתי ומניתוק משפחתי מונע מגברים רבים, המוצאים עצמם נשואים בעל כורחם, להתגרש. מני, דתי-לאומי בן 50 ואב לחמישה, מסביר את הסיבה למשך נישואיו:

...בגלל הפחד בעיקר. הפחד לאבד את המשפחה, לאבד את המסגרת הזו. במיוחד במצב הנפשי הרעוע שהייתי בו אז. המסגרת הזו נתנת לך ביטחון. הכול... ביטחון, אתה קם בבוקר, אתה הולך לישון בלילה, אתה יודע איפה אתה, אתה יודע שיש מישהו במגרש שלך, ש... אתה פשוט לא לבד. כמו המסגרת שנתנת לך הדת.

בהיענותם לתכתיביה של הקהילה מבטיחים לעצמם הומואים דתיים את מעמדם המשפחתי והחברתי. כך פועלת החברה בשני אופנים: מצד אחד, תביעתה לקונפורמיות מצמצמת את מידת האינדיווידואליות שלהם ואת בחירתם החופשית, ומצד שני, בהיענותם לדרישותיה, מבטיחה להם מסגרת זו מרחב שייכות, תמיכה וביטחון. על רקע הבניית זהותם הנורמטיבית כגברים נשואים ובעלי משפחה, מתחדד מאוד הקונפליקט שהם חווים בגין משיכתם המינית לבני מינם, ועל כך בסעיף הבא.

להיות הומו דתי ונשוי — החיים במציאות דואלית

ניתוח דברי המרואיינים על המשמעות של היותם גברים דתיים הנשואים לאישה והנמשכים לבני מינם, חשף קונפליקט רגשי עמוק הנובע מהסתירה בין היבטי חייהם השונים. מסביר יואל, דתי-לאומי, בן 38, נשוי ואב לארבעה:

אין ספק שלהיות הומוסקסואל ולהיות דתי ולהיות נשוי זה מין משולש כזה שהוא... אפילו לא הייתי מגדיר את זה כמשולש, אלא... כשלושה קצוות שקשה מאוד לחבר אותם או אפילו אפשר להגיד שבלתי אפשרי לחבר אותם. אבל מצד שני זה מה שאני, כי אני לא... אין לי דרך להילחם בזה. אני לא יכול להגיד שלא ניסיתי. ניסיתי להילחם בזה, ניסיתי כל מיני דברים, אבל בסופו של דבר זה אני ואלה החיים שלי...

ניסיונותיו של יואל לשלב בין היבטי חייו המנוגדים מבטאים מוטיב החוזר ונשנה בדבריהם של כלל המרואיינים. רובם מתארים מוטיב זה כ"התמודדות", גם דויד, חרדי, בן 33, נשוי ואב לשלושה:

זו התמודדות יום-יומית. התמודדות קשה. מצד אחד אתה רוצה לחיות את מה שאתה מרגיש, ומצד שני אתה רוצה לשמור על משהו נורמטיבי ולא להרוס.

התמודדותם של המרואיינים ניכרת בעיקר בניסיונם לאחוז בשתי זהויות עצמי סותרות תוך שמירה על שלמותה של כל אחת מהן ועל היציבות בחייהם. כישלון במשימה מורכבת זו עלול להפר איזון זה ולסכן את מעמד המשפחתי והחברתי. חשש זה עולה בדבריו של יעקב, חרדי בן 50, נשוי ואב לשבעה, המתאר את הצורך לפצל בין זהויותיו הסותרות:

זה לא גם וגם. זה או זה או זה, אבל זה ביחד. זה... כי ברגע שאני בקטע "הזה" אני לא... אני לא דתי, אני לא חרדי. וברגע שאני בבית אני חרדי, אני לא "זה". [...]

על רקע המתח המובנה בין נטיית המינית לבין אמונתם הדתית, נישואיהם לאישה ומשפחתם, נאלצים גברים אלה לפצל בין זהויותיהם השונות. באופן זה הם מנסים לשמור על כל היבט באישיותם ולהחזיר לעצמם תחושה מסוימת של שליטה, מסוגלות עצמית (self-agency) וביטחון. הפיצול בין שני מרכיבי הזהות יוצר דואליות מוחלטת בין שתי מציאויות חיים. תיאור מעין זה עולה בדבריו של אלעד (דתי-לאומי, בן 25, נשוי ואב לילדה):

חווית החיים שלי היא דואליות מוחלטת. קיימים שניים... אני קיים פעמיים: יש את החיים הנורמטיביים הרגילים — אני נשוי לאישה, אני אבא לילדים, אני בן של הורים, אני... הקשרים חברתיים — זה משהו אחד וקיים גם משהו אחר. זה בחוויה. קיים משהו אחר — שהוא נפגש עם גברים, עושה דברים אה... מפנטז וחולם. אין כמעט שום קשר בין שני המישורים האלה, כלום. [...] יש לי את החיים שבהם אני משקיע את כל עולמי, בעיקר הרגשי, ויש את ה... את עולם הצללים שבהם עושים דברים מסוימים וקורים דברים מסוימים.

הפיצול בין שני העולמות והשמירה ההדוקה עליו מאפשרים לאלעד וכמוהו למרואיינים אחרים להמשיך ולנהל את חייהם תוך צמצום מתמיד של מוקדי החיכוך בין זהויותיהם הסותרות. על רקע דואליות זו בעולמם חשף המחקר מנעד של נרטיבים שונים: הקצה האחד מזוהה עם רגשי אשם כבדים המלווים בתחושות של בושה, תסכול, חוסר שייכות והעדר אותנטיות, ואילו הצד השני מאופיין בחוויה של השלמה עם מציאות חיים הדואלית המלווה בתחושות של אופטימיות, שייכות חברתית ומשמעות אישית.

בין אשמה להשלמה בחוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה

בין אשמה להשלמה — חוויית חיים רבת פנים

נקיפות המצפון בדמותם של רגשי האשם והבושה נמצאו משותפות לכל המרואיינים. ניתוח דבריהם זיהה שלושה מרחבי חיים המעוררים נקיפות מצפון אלה: האמונה הדתית, מסגרת הנישואין והוויתור על חיי זוגיות עם גבר. החברה הדתית אורתודוקסית מדגישה את האיסור ההלכתי על משכב זכר ומחמירה ביחסה לכל ביטוי של הנטייה או הזהות ההומוסקסואלית (לוביץ, 2010). יחס זה מעורר בקרב הומואים דתיים רבים מתח רב וקונפליקט פנימי המלווים ברגשי אשם עמוקים. כך מסביר משה (דתי, בן 48, נשוי ואב לשלושה):

קונפליקטים, כל הזמן... באמת, לעיתים רחוקות יוצא לי להיות עם מישהו. לעיתים נדירות, באמת שזה נדיר. כשאתה בא הביתה אתה מרגיש חרא. הכי גרוע שיכול להיות. כי בכל זאת, בגלל שיש לך את האמונה אתה מרגיש שעשית משהו אסור. [...] בגלל האמונה, בגלל המצפון... אם אני הולך עם מישהו ואני מרגיש כאילו... עשיתי עבירה, אתה מבין? מה זה עשיתי עבירה... ובבית כנסת אני מרגיש את זה עוד יותר [...] בית הכנסת זה משהו שהוא נקי וטהור. אבל אתה עצמך, אם נאמר היית עם מישהו ולמחרת אתה אמור ללכת להתפלל... מה אני אגיד לך? שאלוהים ישמור איזו הרגשה זאת! ...הרגשה שכאילו מה? אתה אתמול היית עם גבר, משהו שאסור לפי ההלכה והיום אתה בא להתפלל?! הניגודים האלה, האיסור הזה... מה אני עושה שם? אני לא ראוי למקום הזה — זו ההרגשה; שאתה לא ראוי להיות פה... אתה מרגיש שאתה חוטא!

מצפוננו של משה נוקף אותו על מעשיו הנתפסים כלא-מוסריים. רגשי אשם אלה מונעים ממנו לחזור ולהיפגש שוב עם גברים, ומשמשים בידי החברה אמצעי לעיצוב התנהגותו הקונפורמית ולאכיפת היענותו לנורמות שלה.

מרחב חיים נוסף המעורר במרואיינים רגשי אשם ובושה הוא יחסם לרעייתם ולחיי נישואיהם. מרחב זה מעורר בהם רגשות אלה בגין שתי סיבות עיקריות: (1) תפיסתם העצמית כפוגעים ברעייתם על רקע מפגשיהם החשאיים עם גברים; (2) חוויית כישלונם לתפקד בהיבט המגדרי. ערן, דתי לאומי בן 40 שהתגרש, מסביר את הסיבה הראשונה:

...ככל שהזמן התקדם זה נהיה עוד יותר ברור שזה לא משהו שאני רוצה בשביל עצמי... אז חיפשתי סקס בחוץ... והרגשתי לא טוב עם זה. המון רגשות אשם, שנאה עצמית... זה היה בא בגלים, תקופות שהייתי מחפש בחוץ ואז תקופות שהייתי אומר: "זהו, אני לא יכול יותר, אני לא סובל את עצמי ואני מפסיק ויותר אני לא אתראה עם גברים". זה היה מחזיק מעמד שבוע, שבועיים, חודש, חודשיים, שנה. ואחרי זה עוד פעם... וזה מה שהיה בעשר שנים של הנישואין שלי. זה היה בגלים: ...רגשות אשם מצד אחד כשכך הייתי נפגש עם גברים,

ואז אתה חוזר הביתה...ומרגיש מאוד אשם. גם בגלל שאני מקיים יחסי מין עם גברים וגם כי זה אסור... לפי התורה זה כרת. וגם בגלל שאני בוגד בה. זה היה יותר הדבר השני, פחות העניין הדתי. אמרתי לעצמי שעם אלוהים אני כבר אסתדר, אבל לאשתי אני עושה משהו נורא. משהו בלתי נסלח !

הצורך במפגשים אינטימיים עם גברים, אשר נמצא משותף לכל המרואיינים, אינו שוכך עם הנישואין. רובם תופסים מפגשים אלה, המתרחשים ללא ידיעת רעייתם, כמעשי ניאוף ושקר המעוררים בהם נקיפות מצפון בשל הפגיעה בכבודה. הסיבה השנייה לאשמה המתעוררת בגברים אלה היא חוויית כישלונם לתפקד בהיבט המגדרי ולספק את צרכיה הרגשיים והמיניים של רעייתם. מסביר מני (דתי-לאומי, בן 50, גרוש ואב לחמישה):

אני לא יודע מה אשתי חשבה כל השנים האלה. באמת, הסקס לא היה משהו. אני לא... אני תפקדתי. היה בסדר, אבל היו תקופות שאני באמת... אני אכזבתי אותה בתחום הזה והשארתי אותה... לא מסופקת. אני יודע שפגעתי בה.

בניסיונם להימלט מהביקורת החברתית באמצעות נישואין לאישה מוצאים עצמם גברים אלה כמטרה לביקורת דווקא במסגרת יחסי הנישואין. נקיפות מצפון אלו מתעוררות על רקע כישלונם לתפקד בהיבט הרגשי והמיני כבני זוג וצובעות את חיי נישואיהם בגוונים של תסכול, צער וכאב. על רקע נקיפות מצפון אלה, המעכירות את נישואיהם, העלו חלק מהמרואיינים את אופציית הנישואין ללסבית כחלופה עבור הומואים דתיים המבקשים להינשא לאישה. זאת מאחר שנישואין כאלה יכולים למנוע את הצורך להסתיר ולשקר לרעייה ואינם מעוררים את האכזבה ההדדית הנובעת מצרכיהם המיניים השונים של שני בני-הזוג.

בנוסף לרגשי האשם שחווים המרואיינים על רקע הפגיעה באמונתם הדתית ובחיי נישואיהם, נמצא גורם שלישי האחראי לנקיפות מצפון אלה. יסודו של גורם זה בתחושות של החמצה וחרטה על היענותם ללחץ החברתי והסכמתם להינשא לאישה, תוך ויתור על חיי זוגיות ואהבה עם גבר. תיאור זה עולה מדבריו הכואבים של משה (דתי, בן 48, נשוי ואב לשלושה):

לא טוב לי. באמת, לא טוב לי ואני מרגיש שיכולתי לחיות חיים הרבה יותר מאושרים ושלמים. אני לא שלם עם עצמי... אני חי בשביל הילדים ובשביל לרצות את המשפחה, אבל אם לא היו הילדים אני לא הייתי נשאר. זו האמת. כל הזמן רץ לי סרט בראש... אם ואם... אם לא הייתי נשוי... אם הייתי חי עם גבר שזה מה שהייתי רוצה שיהיה. [...] כבר אפשר להגיד שוויתרתי בקטע הזה. אני כבר לא אגשים את מה ש.. אני לא אגשים את האני מאמין שלי. אני כבר לא אגשים את זה. [...] אני עשיתי טעות ענקית. אני אומר לך, לפעמים אני יושב

בין אשמה להשלמה בחוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה

ודמעות זולגות לי. חבל על הזמן. תחושה של החמצה. הנחת שלי זה הילדים. אם יצא משהו טוב מכל זה, זה הילדים. אבל החמצה כאילו... יכולתי להתפתח ולחיות איך שאני באמת רוצה. אני לא הייתי אמור לוותר על החיים שלי. אני לא הייתי אמור לוותר.

החרטה שמביע משה משקפת את חווייתם של מרואיינים נוספים. גם הם הביעו צער וכאב על היענותם לתכתיבים החברתיים לשאת אישה. על אף היתרונות הרבים שמעניקה להם המסגרת המשפחתית, לגבי רבים מהם אין בכך די כדי לפצות על אי הגשמת כמיהתם לחיי אהבה ותשוקה עם גבר.

לעומת קולותיהם של הגברים החווים את חייהם כמאבק הישרדותי הצבוע ברגשי אשמה ובושה, חוסר שייכות, העדר אותנטיות, ותחושות של תסכול וחרטה, חשף המחקר גם קולות אחרים המתארים חוויית חיים שונה. מרואיינים אלה, הנסמכים גם הם על הפיצול בין זהויותיהם הסותרות, מתארים חוויית חיים המאופיינת דווקא באופטימיות, סיפוק והשלמה. אילן, חרדי-לאומי, בן 36, נשוי ואב לחמישה, מסביר את יחסו לאשתו על רקע מפגשיו האינטימיים עם גברים:

אני אישית לא הרגשתי אף פעם שאני בוגד באשתי. אף פעם. אני אוהב אותה מאוד, וזה שאני לפעמים נפגש עם גברים, היא לא... זה לא במקומה, זה לא תחליף. זה בכלל לא קשור אליה. [...] אני מאוד מחלק בין הנטייה המינית שלי לבין הנטייה הטבעית שלי, זאת אומרת, אני נמשך מינית לגברים – האם אני הומו במובן הזה של הזוגיות ושל לחיות עם גבר ושל ה... שזה מה שאני צריך בחיים? שזו החתיכה החסרה שלי? אני לא מרגיש ככה. אני מרגיש שהחתיכה החסרה שלי היא אשתי. ושאתה אני צריך לעשות את ההשלמה שלי כאדם וליצור את החיים שלי ולכן יש פה... פעם מישהו כתב ב"אטרף" – "גברים זה לסקס ואישה זה לזוגיות" ... זה משפט שמאוד נגע ללבי, לתחושותיי ולחלציי.

אילן מפריד בין מפגשיו המיניים עם גברים לבין יחסיו עם אשתו וטוען כי מפגשים אלו אינם באים על חשבונה ועל כן אינם פוגעים בה. הוא תופס את תפקידו ההטרו-נורמטיבי כטבעי ומשלים מרצון עם נישואיו לאשתו. לצורך הקניית לגיטימציה למפגשיו עם גברים, הוא נסמך על דעות דומות של גברים נשואים שהופיעו באתר האינטרנט "אטרף" (אתר היכרויות לקהילה ההומו-לסבית). להדגשת עמדתו ביחס לבחירתו להינשא לאישה, הוסיף:

אני מאוד מאמין בחיי המשפחה ובמודל המשפחתי. אני מאוד אוהב את אשתי, מאוד אוהב את הילדים. זאת אומרת אין לי שום עניין... לשבור את המסגרת הזאת. אני מאוד שלם עם המסגרת הזאת ואני מאמין שזו הדרך.

עמדה דומה עולה גם בדבריו של אלעד (דתי-לאומי, בן 25, נשוי ואב לילדה):

לקח לי זמן אבל כן, אתה פוגש אותי בנקודה בחיים שבה אני... שלם. אני מרגיש שהצלחתי לחיות בשלום עם המקום הזה שלי. לא לכולם זה מתאים... אני נמצא במקום שהוא טוב, אבל יש אנשים שחייבים אמת צרופה ושלא מסוגלים לחיות את הדואליות הזאת.

אלעד, שתיאר בסעיף הקודם את חייו כדואליים, המתנהלים בין המציאות ההטרו-נורמטיבית לבין עולם הצללים, מרגיש שהצליח להגיע לקבלה ולהשלמה עם דרכו. הוא מבחין בין עמדתו הנסמכת על פרשנותו המוסרית האישית לבין אחרים הנסמכים על עקרונות של מוסר וצדק "אבסולוטיים" ולפיכך מתקשים להגיע לקבלה עצמית ולהשלמה עם חייהם. בהמשך דבריו הוא מסביר את השקפת עולמו:

יש לי כרגע אפשרות לחיות את עצמי כמו שאני חולם לחיות את עצמי. אתה מבין? ככה אני רוצה להיות, לשם אני הולך. כל מציאות אחרת הייתה לא לחיות את עצמי כמו שאני רוצה לחיות את עצמי... אני מצליח לחיות חיים שבהם אני בוחר לא להיות כזה [...] אני מאוד אוהב את אשתי, היא אהבת חיי. רדפתי אחריה המון זמן עד שהיא נענתה לי, ומבחינתי זה נס גלוי כל בוקר שאני פותח עיניים והיא לידי, זה... זה נס. זכיתי גם, לא רציתי אף אחת אחרת ולא נמשכתי כמעט לאף אחת אחרת. לא יודע אם זה היה יכול לקרות בלעדיה. אז מבחינתי היא הנס שלי בעולם. היא אפשרה לי לחיות חיים נורמטיביים. זהו. לא צריך יותר מזה.

אלעד, כמו אילן ומרואיינים נוספים, בוחר לאמץ זהות הטרו-נורמטיבית במקום לגבש זהות התואמת את נטייתו ההומוסקסואלית. הזדהותו עם תפקידיו המשפחתיים והחברתיים במסגרת האמונה והקהילה הדתית היא חזקה ומעצבת את דרכו בחיים. הוא בוחר להימנע מלחיות חיים המוכתבים על ידי משיכתו לגברים, ומכיר תודה והערכה רבה לרעייתו, אשר בהיענותה לחיזוריו אפשרה לו לבסס את זהותו המגדרית והעניקה לו חיים על יסוד ערכי הדת שעליהם התחנך — חיים נורמטיביים אשר בצילם מתאפשר גם קיומו של עולמו היצרי, הכמוס והנסתר.

דיון

מחקר איכותני זה יצא לדרכו במטרה לתאר ולבחון את חוויית חייהם של גברים הומואים, דתיים, הנשואים לאישה והחיים בישראל — אוכלוסייה שעד עתה קולה טרם נשמע. ממצאי המחקר מצביעים על השפעתו הרבה של ההקשר החברתי-תרבותי בעיצוב חייהם ובתפיסת עולמם של גברים אלה. השפעה זו ניכרת בראש ובראשונה בתחושת מחויבותם החברתית לשאת אישה ולהקים משפחה על אף הכרתם במשיכתם

בין אשמה להשלמה בחוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה

הרגשית והמינית לבני מינם. ניתוח הממצאים חשף שני תהליכים עיקריים המשפיעים על גברים אלה לשאת אישה. חלקם החליטו לשאת אישה מבחירה רצונית אשר עוצבה על בסיס הזדהותם עם ערכי אמונתם וקהילתם הדתית. גברים אלה ראו בנישואיהם שלב מכריע בדרך לקיום המצווה הראשונה בתורה ("פרו ורבו"), ולפיכך חלק מהגשמת העצמית ומתחושת הייעוד שלהם. בנוסף העידו חלקם כי אחריותם ותורמתם להגשמת המורשת החברתית מקנות להם מעמד בקהילה ומחזקות את תחושת השתייכותם החברתית. לדידם, ויתור על מימוש עצמי המבוסס על זהותם המינית מזכה אותם בהגשמה עצמית המושתתת על ערכים דתיים וחברתיים ומקנה להם תחושות של ביטחון ושייכות.

הגורם השני שהשפיע על מרואיינים רבים לשאת אישה היה היענותם למנגנוני האכיפה החברתית והקונפורמיות. מבחינה זו הדגישו חלקם את הדרישה החברתית להינשא בכל מחיר, ללא כל התייחסות להשלכות טיבה של הזוגיות המיועדת. בחברה הדתית ובעיקר החרדית המושתתת על עקרונות קולקטיביים, סירוב להיענות לנורמות ולערכים הקהילתיים עלול לפגוע במעמד החברתי, בקשרים הבין-אישיים ובפרנסה. בנסיבות אלה אימתן של הסנקציות החברתיות כה רבה, עד כי הומואים דתיים החווים מצוקה נפשית במסגרת נישואיהם לאישה, חוששים להתגרש פן ייפגעו קשריהם עם ילדיהם, עם משפחתם ועם הקהילה.

הגורמים שהובילו את המרואיינים להחלטתם לשאת אישה, תואמים את הגורמים שהגדירו אורטיז וסקוט (Ortiz & Scott, 1994): "נישואין כפתרון" – החלטה יזומה להסתתר – להכחיש, "להחלים" או לפצות על הנטייה המינית בפני הסביבה והעצמי; ו"שמרנות של תפקידי המגדר" – המבטאת את מחויבותם לחברות ההטרוסקסיסטי, אשר על ברכיה חונכו ואשר עימה הם מזדהים. גורמים אלו עומדים בזיקה עם ממצאי המחקרים האחרונים שבחנו נושא זה בחברות דתיות ושמרניות בארצות-הברית, כגון היהדות האולטרה-אורתודוקסית (Kissil & Itzhaky, 2015) והקהילה המורמונית (Legerski et al., 2017). ממצאים אלה מצביעים על ההשפעה החברתית והתרבותית, כלומר ערכי האמונה הדתית והציפיות החברתיות, כגורם העיקרי לנישואי נטייה מעורבת. באמצעות נישואיהם מצליחים גברים אלה להסתיר את משיכתם המינית לבני מינם, מחזקים את זהותם "הנורמטיבית" ומבטיחים לעצמם מעמד קהילתי וזכויות חברתיות.

נישואיהם של הומואים דתיים לאישה מעצבים בתפיסתם מציאות חיים דואלית ומפוצלת; מחד גיסא עולים חייהם הנורמטיביים הנסמכים על היותם נשואים לאישה, אבות לילדיהם, בעלי אמונה דתית וחברי קהילה. מאידך גיסא, עולה גם עולמם הנסתר שבו מתקיימים מפגשים אינטימיים עם גברים ונטייתם המינית ממומשת בחשאי. בהקשר זה חשוב לציין כי כל המרואיינים דיווחו על קיום מפגשים מיניים עם גברים

(בתדירות משתנה), דבר המעיד על עמידותה של הנטייה המינית אשר אינה נעלמת על אף הנישואין לאישה.

הדואליות בחייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה מחייבת רבים מהם לשמור בקפדנות על ההפרדה בין עולמות התוכן הסותרים בחייהם. רבים מהם הגדירו מצב זה כ"התמודדות", "מאבק" ו"מלחמה" תמידיים כדי למנוע זליגה הרסנית מעולם תוכן אחד למשנהו. לשם כך מגייסים גברים אלה פרקטיקות של הסתרה ובדיה המאפשרות להם לשמור על תחושת השליטה בחייהם ולהבטיח את יציבות נישואיהם. ממצאים אלה מצטרפים למחקרים נוספים (Adler & Ben-Ari, 2017; Kissil & Itzhaky, 2015) המצביעים על תועלתן של פרקטיקות ההסתרה לשמירת יציבותה של המסגרת הזוגית ולחיזוק מסוגלותו וביטחונו של הגבר הנמצא בנישואי נטייה מינית מעורבת.

על רקע הקונפליקט הערכי, מציאות חייהם הדואלית והשימוש בפרקטיקות של הסתרה ובדיה, חשף המחקר מנעד של קולות. מנעד זה נפרס בין החווים בעיקר אשמה ובושה, חשים תסכול ואף חרטה, לבין אלו אשר למרות הקושי המוסרי מצליחים למצוא פיוס והשלמה עם מצבם המורכב וחווים שייכות משפחתית וקהילתית ותחושות של אותנטיות, סיפוק ואופטימיות.

אשמה ובושה עלו כמוטיב חוזר ונשנה בדברי המרואיינים אם כי בעוצמות שונות. נמצא שלרגשות אלו השפעה ניכרת על רווחתם הנפשית של מרבית המרואיינים. שלוש סיבות עלו מדברי המרואיינים לנקיפות מצפון אלה: (1) היותם חוטאים המפרים את איסור משכב זכר; (2) פגיעתם ברעייתם על רקע הבגידות והשקרים ותחושת כישלונם לתפקד כ"גברים" ולספק את צרכיה הרגשיים והמיניים; (3) תחושת ההחמצה על אי הגשמתה של זוגיות רומנטית עם גבר בשל נישואיהם לאישה. כפועל יוצא מרגשי אשמה ובושה אלו נפגעים גם אופן תפקודם וטיב יחסיהם עם רעייתם וילדיהם. רבים מהמרואיינים תיארו את מערכת יחסיהם עם האישה כמאופיינת בחוסר תקשורת, העדר שקיפות וכנות וריחוק רגשי ביניהם. ממצאים אלו תואמים את הממצאים של קיסיל ויצחקי (Kissil & Itzhaky, 2015) במחקרן על אוכלוסייה דומה בצפון אמריקה. הן מצאו כי הגברים חשים אשמה רבה על כישלונם לתפקד כבעלים לרעייתם ועל חוסר הכנות והשקרים אודות נטייתם המינית. בנוסף נמצא כי כל הגברים במחקרן העידו כי יחסי המשפחה אינם מהווים עבורם מקור לתמיכה ומרחב בטוח לביטוי עצמי, אלא נחווים כמעמסה וכעול רגשי.

ממצאים אלו מעידים על מצוקתם הנפשית הרבה של הומואים דתיים רבים אשר אינם מוצאים את מקומם במסגרת נישואיהם לאישה. מצוקה זו פוגעת הן ברווחתם ובבריאותם הנפשית והן במערכות יחסיהם עם רעייתם ובני משפחתם. הממצאים נוגדים את העמדה השמרנית המזוהה עם אנשי דת רבים ואשר הוזכרה גם בדברי המרואיינים,

בין אשמה להשלמה בחוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה

הרואה בנישואיהם של גברים אלה לאישה פתרון לנטייתם המינית ולמצוקתם הנפשית. מצד שני, המחקר הנוכחי חושף באופן ייחודי קולות של הומואים דתיים הנשואים לאישה החווים את נישואיהם דווקא כמקור לנחמה ולתמיכה רגשית וכבסיס להגדרתם האישית ולזהותם החברתית. גברים אלו המצליחים לחוות השלמה עם מציאות חייהם המורכבת, חשים הערכה רבה ואהבה לרעייתם. הם חווים סיפוק ושביעות רצון מנישואיהם ומאורח חייהם המסורתי, אשר בו בחרו רובם מתוך רצון ולא מפאת ההכרח. ממצא זה סותר את ממצאי מחקרן המוזכר של קיסיל ויצחקי המתארים חוויה אחידה ומצומצמת של גברים אלה, המאופיינת בתפיסה פרגמטית בלבד של נישואיהם ובראיית יחסי הזוגיות כעול וכמעמסה רגשית.

ניתוח דברי המרואיינים מעיד כי חוויית ההשלמה מותנית ביכולתם לגשר על המתח שבין נטייתם המינית לבין אמונתם הדתית וחיי נישואיהם. נחשפו שני גורמים מרכזיים המאפשרים גישור זה: (1) החלתה של פרשנות מוסרית פרטית במקום אמות המוסר הקונוונציונליות לאופן תפיסתם את נטייתם ההומוסקסואלית. הניסוח מחדש (cognitive reframing) המתבטא באימוצן של עמדות מתונות וסובלניות יותר כלפי נטייתם המינית, במקום תפיסות המוסר המוחלטות, מאפשר לחלק מהגברים לשכך את מידת אחריותם ואשמתם; (2) מידת מסוגלותם לספק את צרכיה הרגשיים והמיניים של רעייתם. היבט חשוב זה עלה מממצאי המחקר כיסוד לביסוסם של היחסים התקינים בין הגבר לאישה ולכינונו של שלום הבית. ממצא זה תואם מחקרים השוואתיים אשר מצאו כי אצל זוגות מעורבים בעלי משיכה מינית הדדית (כגון ביסקסואל והטרנסקסואל) הסיכוי להצלחת הנישואין גבוה יותר מאשר אצל זוגות מעורבים ללא משיכה מינית הדדית (הומו-לסבית והטרנסקסואל) (Buxton, 2001; Dehlin, Galliher, Bradshaw, & Crowell, 2014).

רצף הנרטיבים השונים שחשף המחקר מובנה על בסיס האינטראקציה שבין היבטים תוך-אישיים לבין הקשרים בין-אישיים, והוא נפרס על פי הבחנתם של פסינגר ומילר (Fassinger & Miller, 1997) בין דומיננטיות הזהות המינית האישית לבין דומיננטיות זהות השייכות החברתית: בצדו האחד נמצאים הומואים דתיים החווים את משיכתם המינית לבני מינם כמרכיב מהותי ומשמעותי בכינונה של חוויית חייהם וזהותם העצמית. הם מזדהים עם נטייתם המינית וחשים צער וחרטה על כי לא עיצבו את חייהם ולא גיבשו את זהותם החברתית בהתאם לה. בצידו השני של המנעד נמצאים קולותיהם של הומואים דתיים החובקים את זהות השתייכותם החברתית ורואים בה מकरעת לכינונה של חוויית חיים משמעותית ומספקת (Baumeister & Leary, 1995). הם תופסים את משיכתם המינית לבני מינם כמרכיב משני בלבד בזהותם העצמית, המובנית בעיקר על בסיס תפקידיהם המשפחתיים והחברתיים, וחשים סולידריות רבה עם קהילתם הדתית וערכיה השמרניים. ממצאים אלו מאששים את טיעונם של פסינגר ומילר (Fassinger)

(Miller, 1997) כי הימנעות מחשיפת המשיכה החד-המינית אינה מעידה בהכרח על עיכוב בהתפתחותה של הזהות המינית האישית. מחקרים קודמים הצביעו על הקשר שבין חשיפת סודות בכלל ו"היציאה מהארון" בפרט לבין שיפור הרווחה הנפשית (Corrigan & Matthews, 2003; Ragins, 2004; Rosario, Hunter, Maguen, Gwadz, & Smith, 2001). ממצאי המחקר הנוכחי מעידים כי לא בהכרח "היציאה מהארון" תורמת לרווחתם הנפשית של להט"בים והיא אינה ערוכה תמידית לחוויית חיים מספקת ואותנטית. ראייתו של שלב זה כהכרחי בחייהם של להט"בים, ללא התייחסות להקשרים החברתיים, התרבותיים והבין-אישיים שבמסגרתם הם חיים, עלולה להיות מזיקה ואף הרת-אסון (Isay, 2009; Legate, Ryan, & Weinstein, 2012). בעבור חלק מהמרואינים, שייכות חברתית ומשפחתית והגשמתם של יעדים אישיים תלויה תרבות מספקת ערך ומשמעות רבים יותר מאשר גיבושה של זהותם המינית ועיצוב חייהם באופן התואם את נטייתם ההומוסקסואלית. המחקר הנוכחי מצביע על חשיבות הכרתו של ההקשר החברתי והתרבותי לצורך הבנת טיבן של התופעות האנושיות. ממצאיו חושפים את השפעתה הרבה של ההבניה החברתית בעיצוב מציאות חייהם ותפיסת עולמם של פרטים בחברה. במסגרת השפעה זו מצביע המחקר על מגוון נרטיבים המתארים את חייהם של גברים הומואים דתיים הנשואים לאישה. מגוון זה הנמתח בין חוויות של מצוקה ואשמה לבין השלמה ואופטימיות זהירה, מעוצב על בסיס דיאלקטיקה עדינה שבין היבטים תוך-אישיים לבין הקשרים בין-אישיים, חברתיים ותרבותיים. על כן, הבנת עולמם הסובייקטיבי של גברים אלה תיתכן אך ורק מתוך הכרתה של תנועת ההתפתחות שבין שני צדדים אלו ותוך הכרת החשיבות והמשמעות שהם בוחרים לתת לכל אחד מהם.

השלכות המחקר

למחקר הנוכחי השלכות הן להיבטים חברתיים והן לפרטניים. מהממצאים עולה כי הומואים דתיים נושאים אישה בשל תחושת מחויבותם החברתית. נישואין אלה מעצימים את הקונפליקט שהם חווים בשל משיכתם המינית לבני מינם ומעוררים ברבים מהם מצוקה נפשית. מצוקה זו נמצאה פוגעת במערכת יחסיהם עם רעייתם ובני משפחתם. לאור זאת אנו מניחים כי קבלה והכרה של הומואים במסגרת החברה הדתית אורתודוקסית תשכך את מצוקתם הנפשית ואת מידת מחויבותם לשאת אישה, ותאפשר להם לחיות את חייהם על פי נטיות ליבם. לשם כך יש לפעול להכרתו של הממסד הרבני במצוקתם של הומואים דתיים, ובכך שעבור רבים מהם נישואין לאישה אינם פותרים את הבעיה אלא אף מחריפים אותה. יש לקדם את הקריאה לסובלנות ולקבלה של הומואים (ולהט"בים בכלל) בחברה הדתית, כפי שנשמעה בקולם של רבני צוהר ובית הלל (2016)

בין אשמה להשלמה בחוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה

וכן ב"מסמך הצהרת העקרונות" שעליו חתומים יותר ממאתיים רבנים אורתודוקסים, רובם מארצות-הברית (Helfgot et al., 2010). קריאה זו לסובלנות מבקשת לחזור ולראות את המעשה עצמו כחטא ולא את עצם נטייתו המינית של האדם.

בנוסף, לנוכח תחושת המחויבות החברתית והחשיבות הרבה שמייחסים רבים מההומואים הדתיים להקמת בית בישראל על בסיס ערכי המסורת, אנו ממליצים לבחון ולקדם, באישור הרבנים, את רעיון הנישואין בין גבר הומו לאישה לסבית. מענה זה יספק את הצורך הבסיסי לשימור הקשרים הקהילתיים וערכי המסורת והאמונה שעליהם גדלו והתחנכו, תוך נטרול הצורך להסתיר ולשקר לרעה ומניעת האכזבה ההדדית הנחוות בשל אי-ההתאמה המינית בין בני-הזוג.

השלכות המחקר לגבי התערבות פרטנית נגזרות ממנעד הקולות שעלו מהמרוויינים, הנע בין חוויות של מצוקה נפשית, אשמה ובושה לבין השלמה וסיפוק. מנעד זה משקף את החשיבות הרבה שבהכרת עולמו של ההומו הדתי הנשוי מתוך הבנת הקשר שבין היבטיו התוך-אישיים לבין אלו החברתיים והתרבותיים. על רקע ממצאי המחקר אנו ממליצים למטפלים העוסקים בעניינם של הומואים דתיים לאמץ גישה נטולת שיפוטיות ונעדרת כל יומרה אפריורית לדעת מה נכון וטוב עבור המטופל (פרויד, 2005). עמדה זו מבקשת מצד אחד להכיר את המורכבות שבחייהם של מטופלים אלה ואת הרקע התרבותי והחברתי שממנו הם מגיעים, ולהימנע מלעודדם באופן גורף "לצאת מהארון". מצד שני, ובניגוד לעמדתם של אנשי דת רבים, אין הגישה מתיימרת "לשנות" מטופלים אלה והיא אינה מפנה אותם אל טיפולי המרה חסרי תועלת העלולים לסכן את בריאותם (הסתדרות הפסיכולוגים בישראל, 2011; American Psychological Association, 2009), במקום זאת מבקשת גישה זו לאפשר למטופלים אלה, הבאים מחברה המבקשת לעצב את אורח חייהם ותפיסת עולמם, לעבור חוויה מתקנת וליצור לעצמם מרחב מוגן שבו יוכלו למצוא את קולם הפנימי ולסלול את דרכם לחיים אותנטיים ומספקים על פי הגדרתם העצמית. הכרה זו בזכותו של המטופל להגדרה עצמית מעוגנת בכללי האתיקה המקצועית של מיטב ארגוני בריאות הנפש בארץ (הסתדרות הפסיכולוגים בישראל, 2011) ובעולם (American Psychological Association, 2009).

מגבלות המחקר ומחקרים עתידיים

מחקר זה נערך על פי הפרדיגמה האיכותנית כדי לתאר ולבחון את סיפור חייהם של מרווייניו. בהתאם לכך אין המחקר מתיימר להציג מדגם מייצג אלא להציג את מגוון הנרטיבים של משתתפיו. התבססותו של המחקר האיכותני על יכולת "ההכלה הנטורליסטית" מאפשרת לכל קורא להקיש מן המקרה והתופעה הנחקרים אל עולמו

שלו (Stake, 1997). לפיכך, מגבלות המחקר מתייחסות בעיקר למידת ההכללה של ממצאיו: מחקר זה התמקד באוכלוסיית הגברים ההומואים הדתיים, על כן אי אפשר להקיש מממצאיו על אוכלוסיית הגברים הביסקסואלים הדתיים או על אוכלוסיית הנשים הלסביות הנמצאות בנישואי נטייה מעורבת. מן הראוי להרחיב את המיקוד בעזרת מחקרי המשך גם אל אוכלוסיות אלה. בנוסף, על אף שאיפתו של המחקר להביא את מגוון קולות משתתפיו, לא נעשתה הבחנה של טיב חווייתם על בסיס רמת דתיותם. ייתכן כי חווייתיהם של הומואים חרדים הנשואים לאישה שונות בדרגתן או באיכותן מאלו של הומואים "סרוגים" הנשואים לאישה. מומלץ לבחון גם נושא זה במחקרים עתידיים. מגבלה נוספת היא שיטת הדגימה שהתבססה אך ורק על גברים שהסכימו להתראיין. ייתכן שחווייתם של הומואים דתיים נשואים שלא היו מוכנים להתראיין היא שונה.

נקודות מפתח

- מחקר איכותני זה ביקש לפתוח צוהר לעולמם של הומואים דתיים הנשואים לאישה והחיים בישראל.
- ממצאי המחקר מעידים שהומואים דתיים נושאים אישה מתוך תחושה של מחויבות חברתית ודתית. רבים מתקשים לנהל את חייהם בצל הסתרת נטייתם המינית וחווים רגשות של בושה ואשמה, ואילו אחרים מוצאים ערך ומשמעות רבים יותר במסגרת השייכות החברתית והאמונה הדתית.
- בניגוד לעמדה הרווחת, שלב "היציאה מהארון" אינו תורם בהכרח לרווחתם הנפשית של להט"בים, ואינו תמיד ערובה לחיים אותנטיים ומספקים.
- יש לקדם את הקריאה לסובלנות ולקבלה של להט"בים בחברה הדתית.
- מומלץ לאפשר, באישור הרבנים, נישואין בין גבר הומו לאישה לסבית.
- בהתערבות פרטנית עם להט"בים דתיים, מומלץ לאמן גישה טיפולית ניטרלית אשר אינה מבקשת מצד אחד באופן אפריורי "להוציאם מהארון" ומצד שני להפנותם ל"טיפול המרה" מסוכנים.

בין אשמה להשלמה בחוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה

מקורות

- בית הלל (2016, אפריל). הקהילה ואנשים בעלי נטייה חד מינית — מסמך עמדות ברוח ההלכה. נדלה מאתר האינטרנט של בית הלל: <http://www.beithillel.org.il/show.asp?id=71658#>. WmrRojLKUn
- גרינברג, ס. (2013). עם אלוהים ועם אנשים: הומוסקסואליות במסורת היהודית. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- הסתדרות הפסיכולוגים בישראל (נובמבר, 2011). נייר עמדה בנושא טיפולי המרה. נדלה מאתר האינטרנט של הסתדרות הפסיכולוגים בישראל: <http://www.psychology.org.il>
- זק, א. (2016). אשמה והשלמה בחוויית חייהם של גברים הומוסקסואלים, דתיים, הנשואים לאישה. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת חיפה.
- טריגר, צ. (2014). פשעים נגד הפטריארכיה. מודן, משרד הביטחון.
- לוביץ, ר. (2001). סלידה, סובלנות או מתירנות — יחס היהדות להומוסקסואליות. דעות, 11, 9-15.
- לוביץ, ר. (2001א). סובלנות — המקסימום שההלכה מאפשרת. דעות, 12, 47.
- לוביץ, ר. (2010). לחתור כדי לא לטבוע / היחס להומוסקסואליים דתיים — האתגרים שלפנינו. דעות, 50, 14-18.
- פרויד, ז. (2005). דרכיה של התרפיה הפסיכואנליטית (1919). בתוך: "הטיפול הפסיכואנליטי" (עמ' 129-135). תל-אביב: עם עובד.
- צבר-בן-יהושע, נ. (2001). מסורות וזרמים במחקר האיכותי. תל-אביב: דביר.
- קורן, ע. (2001). "נולדתי הומו ונולדתי דתי", הומוסקסואלים ולסביות אורתודוקסים — החיים בזהות כפולה. עבודת מוסמך. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- קורן, ע. (2003). ארון בתוך ארון: סיפוריהם של הומוסקסואלים ולסביות דתיים. תל-אביב: ידיעות אחרונות וספרי חמד.
- קפלן, ד. (1999). דוד, יהונתן וחיילים אחרים: על זהות, גבריות ומיניות ביחידות קרביות בצה"ל. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שביידל, ז. (2006). אח(ר)ים בקרבנו: על מקומם של דתיים הומו-לסביים בחברה הדתית. אקדמות: כתב עת של לומדי "בית מורשה", 17, 85-114.
- שילה, ג., פזמוני-לוי, א., קמה, ע., לביא, ש., ופנחסי, ב. (2006). גאים במדים — מצבם של חיילים וחיילות הומואים ולסביות בצה"ל: דו"ח מחקר. תל-אביב: ארגון הנוער הגאה.
- שלג, י. (2000). הדתיים החדשים — מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל. ירושלים: כתר.
- שקדי, א. (2003). מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני — תיאוריה ויישום. תל-אביב: רמות.
- שרלו, י. (2009, 1 בינואר). הומואים ביהדות: הדיון ההלכתי. נדלה מאתר Ynet: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3648683,00.html>

- Adler, A., & Ben-Ari, A. (2017). The myth of openness and secrecy in intimate relationships: The case of spouses of mixed-orientation marriage. *Journal of Homosexuality*, *64*, 804-824. doi: 10.1080/00918369.2016.1236585
- Adler, A., & Ben-Ari, A. (2018). "How we stay together without going crazy": Reconstruction of reality among women of mixed-orientation relationships. *Journal of Homosexuality*, *65*, 640-658. doi: 10.1080/00918369.2017.1333807
- Agar, M. H. (1980). *The professional stranger: An informal introduction to ethnography*. New York, NY: Academic Press.
- American Psychological Association [APA]. (2008). *Answers to your questions: For a better understanding of sexual orientation and homosexuality*. Washington, DC: Author. Retrieved from: www.apa.org/topics/orientation.pdf
- American Psychological Association [APA]. (2009). *Appropriate therapeutic responses to sexual orientation*. Retrieved from: <http://www.apa.org/pi/lgbt/resources/therapeutic-response.pdf>
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, *117*, 497-529. doi: 10.1037/0033-2909.117.3.497
- Ben-Ari, A. (1995). The discovery that an offspring is gay: Parents', gay men's, and lesbians' perspectives. *Journal of Homosexuality*, *30*, 89-112. doi: 10.1300/J082v30n01_05
- Ben-Ari, A., & Adler, A. (2010). Dialectics between splitting and integrating in the lives of heterosexually married gay men. *Psychology*, *1*, 106-112. doi: 10.4236/psych.2010.12014
- Berg, B. L. (1995). *Qualitative research methods for the social sciences*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Blanchard, R., Cantor, J. M., Bogaert, A. F., Breedlove, S. M., & Ellis, L. (2006). Interaction of fraternal birth order and handedness in the development of male homosexuality. *Hormones and Behavior*, *49*, 405-414. doi: 10.1016/j.yhbeh.2005.09.002
- Buxton, A. P. (1994). *The other side of the closet: The coming-out crisis for straight spouses and families*. New York, NY: Wiley.
- Buxton, A. P. (2001). Writing our own script: How bisexual men and their heterosexual wives maintain their marriages after disclosure. *Journal of Bisexuality*, *1*, 155-189. doi: 10.1300/J159v01n02_06

בין אשמה להשלמה בחוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה

- Buxton, A. P. (2006). When a spouse comes out: Impact on the heterosexual partner. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 13, 317-332. doi: 10.1080/10720160600897599
- Cass, V. C. (1979). Homosexual identity formation: A theoretical model. *Journal of Homosexuality*, 4, 219-235. doi: 10.1300/J082v04n03_01
- Cass, V. C. (1996). Sexual orientation identity formation: A western phenomenon. In R. P. Cabaj & T. S. Stein (Eds.), *Textbook of homosexuality and mental health* (pp. 227-251). Arlington, VA: American Psychiatric Press.
- Corrigan, P., & Matthews, A. (2003). Stigma and disclosure: Implications for coming out of the closet. *Journal of Mental Health*, 12(3), 235-248. doi: 10.1080/0963823031000118221
- Coyle, A., & Rafalin, D. (2001). Jewish gay men's accounts of negotiating culture, religious and sexual identity: A qualitative study. *Journal of Psychology and Human Sexuality*, 12, 21-48. doi: 10.1300/J056v12n04_02
- Creswell, J. W. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dehlin, J. P., Galliher, R. V., Bradshaw, W. S., & Crowell, K. A. (2014). Psychosocial correlates of religious approaches to same-sex attraction: A Mormon perspective. *Journal of Gay & Lesbian Mental Health*, 18, 284-311. doi: 10.1080/19359705.2014.912970
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2000). *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- European Social Survey (2012). *Exploring public attitudes, informing public policy*. Retrieved from <http://www.europeansocialsurvey.org>
- Fassinger, R. E., & Miller, B. A. (1997). Validation of an inclusive model of sexual minority identity formation on a sample of gay men. *Journal of Homosexuality*, 32, 53-78. doi: 10.1300/J082v32n02_04
- Flick, U. (1998). *An introduction to qualitative research*. London, England: Sage.
- Frankowski, B. L., & The American Academy of Pediatrics Committee on Adolescence (2004). Sexual orientation and adolescents. *Pediatrics*, 113, 1827-1832. doi: 10.1542/peds.113.6.1827
- Ganzevoort, R. R., van der Laan, M., & Olsman, E. (2011). Growing up gay and religious: Conflict, dialogue, and religious identity strategies. *Mental Health, Religion & Culture*, 14, 209-222. doi: 10.1080/13674670903452132

- Helfgot, N., Adler, Y., Allen, D., Alpert, H., Amaru, J., Anselovitz, E.,... & Zweiter, S. (2010, July 22). *Statement of principles on the place of Jews with a homosexual orientation in our community*. Retrieved from <http://statementofprinciplesnya.blogspot.com>
- Herek, G. M., & Capitano, J. (1996). "Some of my best friends": Intergroup contact, concealable stigma, and heterosexuals' attitudes toward gay men and lesbians. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 412-424. doi: 10.1177/0146167296224007
- Higgins, D. J. (2004). Differences between previously married and never married 'gay' men: Family backgrounds, childhood experiences and current attitudes. *Journal of Homosexuality*, 48, 19-41. doi: 10.1300/J082v48n01_02
- Isay, R. (2009). *Becoming gay*. New York, NY: Vintage.
- Itzhaky, H., & Kissil, K. (2015). "It's a horrible sin. If they find out, I will not be able to stay": Orthodox Jewish gay men's experiences living in secrecy. *Journal of Homosexuality*, 62, 621-643. doi: 10.1080/00918369.2014.988532
- Kissil, K., & Itzhaky, H. (2015). Experiences of the marital relationship among Orthodox Jewish gay men in mixed-orientation marriages. *Journal of GLBT Family Studies*, 11, 151-172. doi: 10.1080/1550428X.2014.900659
- Legate, N., Ryan, R. M., & Weinstein, N. (2012). Is coming out always a "good thing"? Exploring the relations of autonomy support, outness, and wellness for lesbian, gay, and bisexual individuals. *Social Psychological and Personality Science*, 3, 145-152. doi: 10.1177/1948550611411929
- Legerski, E., Harker, A., Jeppsen, C., Armstrong, A., Dehlin, J.P., Troutman, K., & Galliher, R.V. (2017). Mormon mixed-orientation marriages: Variations in attitudes and experiences by sexual orientation and current relationship status. *Journal of GLBT Family Studies*, 13, 186-209. doi: 10.1080/1550428X.2016.1159163
- Mark, N. (2008). Identities in conflict: Forging an orthodox gay identity. *Journal of Gay & Lesbian Mental Health*, 12, 179-194. doi: 10.1080/19359700802111189
- Mason, J. (1996). *Qualitative researching*. London, England: Sage.
- Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129, 674-697. doi: 10.1037/0033-2909.129.5.674

בין אשמה להשלמה בחוויית חייהם של הומואים דתיים הנשואים לאישה

- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis* (2nd ed.). London, England: Sage.
- Mustanski, B. S., DuPree, M. G., Nievergelt, C. M., Bocklandt, S., Schork, N. J., & Hamer, D. H. (2005). A genomewide scan of male sexual orientation. *Human Genetics, 116* (4), 272-278. doi: 10.1007/s00439-004-1241-4
- Ortiz, E. T., & Scott, P. R. (1994). Gay husbands and fathers: Reasons for marriage among homosexual men. *Journal of Gay and Lesbian Social Services, 1*, 59-71. doi: 10.1300/J041v01n01_04
- Patton, M. Q. (1980). *Qualitative evaluation methods*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Ragins, B. R. (2004). Sexual orientation in the workplace: The unique work and career experiences of gay, lesbian and bisexual workers. In J. J. Martocchio (Ed.), *Research in personal and human resources management, Volume 23* (pp. 35-120). Bingley, UK: Emerald Group Publishing.
- Rodriguez, E. M. (2010). At the intersection of church and gay: A review of the psychological research on gay and lesbian Christians. *Journal of Homosexuality, 57*, 5-38. doi: 10.1080/00918360903445806
- Rodriguez, E. M., & Ouellette, S. C. (2000). Gay and lesbian Christians: Homosexual and religious identity integration in the members and participants of a gay-positive Church. *Journal for the Scientific Study of Religion, 39*, 333-347.
- Rosario, M., Hunter, J., Maguen, S., Gwadz, M., & Smith, R. (2001). The coming-out process and its adaptational and health-related associations among gay, lesbian, and bisexual youths: Stipulation and exploration of a model. *American Journal of Community Psychology, 29*, 113-160. doi: 10.1023/A:10052056
- Ross, M. W. (1983). *The married homosexual man: A psychological study*. London, England: Routledge & Kegan Paul.
- Rowen, C. J., & Malcolm, J. P. (2002). Correlates of internalized homophobia and homosexual identity formation in a sample of gay men. *Journal of Homosexuality, 43*, 77-92. doi: 10.1300/J082v43n02_05
- Schnoor, R. F. (2006). Being gay and Jewish: Negotiating intersecting identities. *Sociology of Religion, 67*, 43-60. doi: 10.1093/socrel/67.1.43

- Schwandt, T. A. (1994). Constructivist, interpretivist approaches to human inquiry. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 262-272). Thousand Oaks, CA: Sage
- Seidman, I. E. (1991). *Interviewing as qualitative research*. New York, NY: Teachers College Press.
- Shilo, G., Yossef, I., & Savaya, R. (2016). Religious coping strategies and mental health among religious Jewish gay and bisexual men. *Archives of Sexual Behavior*, *45*, 1551-1561. doi: 10.1007/s10508-015-0567-4
- Stake, R. E. (1997). Case study methods: Seeking sweet water. In R. M. Jaeger (Ed.), *Complementary methods for research in education* (2nd ed., pp. 73-116). Washington, DC: American Education Research Association.
- Strauss, A. L. (1987). *Qualitative analysis for social scientists*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research*. London, England: Sage.
- Subhi, N., & Geelan, D. (2012). When Christianity and homosexuality collide: Understanding the potential intrapersonal conflict. *Journal of Homosexuality*, *59*, 1382-1402. doi: 10.1080/00918369.2012.724638
- Troiden, R. R. (1989). The formation of homosexual identities. *Journal of Homosexuality*, *17*, 43-73. doi: 10.1300/J082v17n01_02
- US Surgeon General (2001). *Call to action to promote sexual health and responsible sexual behavior*. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK44216>
- Weishut, D. J. N. (2000). Attitudes toward homosexuality: An overview. *The Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, *37*, 308-319.
- Willis, G. (1991). Phenomenological inquiry: Life-world perception. In E. C. Short (Ed.), *Forms of curriculum inquiry* (pp. 173-186). Albany, NY: State University of New York.
- Zalcborg, S., & Zalcborg, S. (2012). Body and sexuality constructs among youth of the ultra-Orthodox Jewish community. In A. Kam-Tuck Yip & P. Nynäs (Eds.), *Religion, gender and sexuality in everyday life* (pp. 124-140). Burlington, UK: Ashgate Publishing Ltd.